

VALLÁS ÉS MODERNIZÁCIÓ A MEZŐSÉGEN

Vallásszociológiai tanulmányunkban rurális környezetben élő neoprotestáns közösségekkel kapcsolatos kérdéseket vizsgálunk. Hipotéziseink két téma köré csoportosulnak: a szektásodás és modernizáció, valamint a szektásodás és a nemzeti identitás összefüggéseire.

1. A szektásodás és modernizáció összefüggését tekintve feltételeztük, hogy a szektásodás a modernizáció sajátos útját tette lehetővé. Feltételezésünk szerint e „különutas” modernizáció sikerét az illető települések tágabb gazdasági környezete határozta meg.

2. Az adventizmus és nemzeti identitás közötti összefüggést illetően egyrészt feltételeztük, hogy szórványhelyzetben élő etnikai közösségek esetén a szektásodás folyamata megerősítheti az etnikai identitást; másrészt a vallási identitástól függően eltérések mutatkozhatnak a nemzeti identitás tartalmában.

A tanulmány alapjául szolgáló kutatás terepe az erdélyi Mezőség volt, mely régió alatt a néprajzi behatárolásokkal egybeesően egy városok által övezett – Szászrégen, Marosvásárhely, Ludas, Torda, Kolozsvár, Szamosújvár, Dés, Beszterce és Bethlen – rurális régiót értünk. E térség választását egyrészt az indokolta, hogy településein számos Hetednapos Adventista Gyülekezet található, másrészt a térség etnikai viszonyai is kedvezőek hipotéziseink vizsgálatára: míg a térség nagyobb részén a magyar lakosság szórványhelyzetben él, keleti peremén többségbe kerül, illetve a Marosvásárhelytől dél-keletre fekvő etnikai tömbvidékhez kapcsolódik.

A térségből egy öt faluból álló mintát vettünk, ezeket a kutatásnak megfelelően úgy választottuk ki, hogy különbözzenek a neoprotestáns gyülekezetek mérete, valamint az illető települések szórványjellege szerint. Kis, közepes és nagy gyülekezeteket, illetve magyar valamint román környezetben található gyülekezeteket választva, a mintába Vajdakamarás, Sármás, Mezőbodon, Mezőfele és Csittszentiván került, melyek közül az első három a Mezőség belsejében, Mezőfele és Csittszentiván Marosvásárhely környékén fekszik. Az alábbi táblázatban a mintába került települések vallási és nemzetiségi megoszlásai láthatók:

település	lakosság	% magyar	adventisták száma	magyar adventisták száma
Vajdakamarás	1044	90,9	465	465
Mezőbodon	1024	59,2	51	42
Mezőfele	820	99,0	260	260
Nagysármás	3780	44,1	420	360
Csittszentiván	1370	88,8	151	149

Vizsgálatunk csak a magyar lakosságra, azon belül pedig csak két vallás tagjaira, reformátusokra illetve Hetednapi Adventistákra terjedt ki. A kiválasztott településeken strukturált interjúkat készítettünk (interjúvezető mellékelve), melyek alanyai vállalkozók, kisiparosok és földművesek voltak. Az interjúkkal felgyűlt anyagot dokumentumelemzéssel egészítettük ki, ez az illető falvak egyházainak anyakönyveire és egyéb nyilvántartásaira terjedt ki.

ELMÉLETI KERET

A fentiekben vázolt hipotézisek vizsgálatához Tönnies modernizáció-elméletéből indulunk ki, majd ezt megpróbáljuk hálózatelemzési modellben újrafogalmazni.

Tönnies megkülönböztette a falura, tradicionális társadalomra jellemző „közösséget” (Gemeinschaft), amelyben az egyének közötti személyes kapcsolatok erősek, és a városra, a modern társadalomra jellemző „társadalmat” (Gesellschaft), amelyben a személytelen cserekapcsolatok dominálnak. Tönnies a modernizációs folyamatot e két társadalmi forma közötti átmenetként, a közösség visszaszorulásaként, illetve a Gesellschaft-szerű forma térnyeréseként értelmezi (Tönnies, 1983). A modernizáció tehát ebben a megközelítésben a szerepszegmentáció folyamatos erősödését jelenti. A politika, illetve a piac nyilvános szférájában szolgáltatásokat veszünk igénybe, eleget teszünk az állami adminisztráció követelményeinek, ennek során másokkal olyan specifikus funkciókban találkozunk, amelyek lehetővé teszik, hogy eltekintsünk a funkciót hordozó egyén egyéb jellemzőitől, azaz személytelen, funkcionális kapcsolatokat alakíthassunk ki vele.

A Gemeinschaft – Gesellschaft közötti átmenetként felfogott modernizáció a kapcsolatoknál alapvetőbb „interakciók” szintjén írható le, interakciónak a két egyén közötti erőforráscserét tekintve. E csere lehet formalizált (árak, szolgáltatások piaci értékesítése), illetve alapulhat reciprocitáson (pl. ajándékozási szokások, kölcsönös segítségnyújtás). A reciprocitás egy adott csoporton belül lehet közvetett vagy közvetlen. Míg közvetlen reciprocitásról a csere intézményesedésének hiánya esetén beszélhetünk, addig a közvetett reciprocitás csak hosszútávon (esetenként generációk közötti átíveléssel) értelmezhető csereként. E közvetettségből adódó kiszámíthatatlanság miatt a közvetett reciprocitás valamilyen irracionális alapú összetartozástudatot is feltételez. Az „irrationalitás” forrásaiként Tönnies a

„kultikus közösséget” (vallás) illetve a „vér közösséget” (család, etnicitás) emeli ki.

Tönnies dichotómikus modernizációelmélete tehát a közvetett reciprocitástól a formalizált csere felé vezető utat vázolja fel, melynek a közvetlen reciprocitás az egyik stációja. Gemeinschaftnak, közösségnek nevezhető az a csoport, amelyen belül jelen van (illetve tételezett azaz potenciálisan jelen van) a közvetett reciprocitás, a „társadalom” döntően a formalizált csere világa. A köztük levő különbség tehát nem egyszerűen mennyiségi, hanem minőségi, a két társadalomtípus logikája különböző.

Egy kapcsolathálózati paradigmában Tönnies dichotómikus modernizációelmélete tovább árnyalható, a hálózati megközelítés ugyanakkor további előnyöket is nyújt a rurális térségek modernizációjának elemzéséhez. A hálózati modell **csomópontok**, és az azokat összekötő **kapcsolatok** hálózataként írja le a társadalmi szerkezetet. Granovetter ezen túlmenően különbséget tesz gyenge és erős kötésű kapcsolatok között. E különbségtevés alapját az a felismerés képezi, hogy egy egyénből és annak barátaiból álló csoport szoros kapcsolatai nagy sűrűségű hálózatot alkotnak, amelyben a potenciális interakcióik nagy része jelen van. Az egyént és barátait összekötő kapcsolatokat Granovetter erős kötéseknek nevezi. Ugyanezen egyén és távolabbi ismerősei által alkotott hálózat kisebb sűrűségű lesz, az így körülírt csoport tagjai kisebb valószínűséggel lesznek közvetlen kapcsolatban egymással, ezeket a kapcsolatokat Granovetter terminológiája szerint gyenge kötéseknek nevezzük. Az erős kötések mintegy hálózati csomókat alkotnak, melyeket a gyenge kötések hídként kötnek össze (Granovetter, 1991).

Míg tehát Tönnies a szerepszegmentáció elidegenítő hatását hangsúlyozza, Granovetter a gyenge kötések makroszintű integratív hatását emeli ki. A gyenge kötések különösen fontos szerepet töltenek be az információterjedésben: akiknek személyes kapcsolathálózatában az erős kötések dominálnak, többnyire a nagy homogenitású, szűkebb baráti körük által közvetített információkra lesznek utalva, míg azok,

akiknek kapcsolati hálója számos gyenge kötésből áll, változatosabb és ennél fogva értékesebb információkhoz jutnak. Ezért a modern társadalmi viszonyok között a gyenge kötések hozzájárulnak a sikeres érvényesüléshez.¹

Bizonyos helyzetekben az erős kötések fontosak, a megnövekedett kockázat észlelése, a bizonytalanságérzet felértékeli az erős kötések, az erős szolidaritás ugyanakkor nagyobb egyéni kockázatvállalást tesz lehetővé.²

Amennyiben a Tönnies-i Gemeinschaft–Gesellschaft, és Granovetter gyenge-erős kötés –különbségtétele között analógiát teremtünk (Granovetter használja a Gemeinschaft-szerű network kifejezést), a hálózati modell erősségét abban látjuk, hogy árnyalja Tönnies dichotómikus modernizációelméletét. A modern társadalmakban az erős kötések jelentősége megmarad, mi több, a Gemeinschaft-nak bizonyos esetekben gazdasági racionalitása is lehet. Gemeinschaft és Gesellschaft egyazon társadalmi struktúra különböző pontjain egyidőben létezik.

A hagyományos falusi társadalomban, Tönnies-szel egybehangzóan, az erős kötések dominanciáját feltételezzük. Az újabb keletű, neoprotesztáns vallási közösségeket a hagyományos falusi közösségnél is „Gemeinschaft-szerűbb” képződménynek tekintjük. A

¹ Granovetter ezt a tételt egy munkahelyet kereső egyén példája révén szemlélteti, aki, ha racionálisan gondolkodik, két körülménnyel vet számot. Egyrészt a gyenge kötések fenntartása kevesebb ráfordítást igényel, mint az erőseké, vagyis egyazon időben több gyenge kötést tarthat fenn, mint erőset. Ha feltételezzük, hogy a használható információk véletlenszerűen oszlanak meg az adott csoporton belül, a gyenge kötések használata többletinformációt jelenthet.

² Az erős kötések prioritást élvezhetnek a gyengékkel szemben: a kapott információt először barátainknak ajánljuk fel, s csak ezután osztjuk meg ismerőseinkkel. Ennek akkor nő meg a jelentősége, ha a lehetőségek szűkösek és ennek az adott csoport tudatában van. Az erős kötések használata, egy racionálisnak tétélezett mezőben fordítottan arányos a lehetőségekkel, és egyenesen arányos a kockázat (hogy pl. az egyén tartósan munkanélküli marad) mértékével. A társadalmi struktúra bizonyos pontjain értékesebb, kifizetődőbb a szolidaritás, mint a kockázatvállalás.

Kisegyházakban a sajátos térbeli szóródás, valamint az egyházszerkezeti felépítés és működés miatt nagy számban épülnek ki gyenge kötések is, amely kötések egy sajátos, sikeresebbnek tűnő modernizáció lehetőségét teremtik meg. A továbbiakban e jelenség mikéntjére keressük a választ.

A RÉGIÓ ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE A HÁLÓZATI PARADIGMÁN BELÜL. A KOMMUNISTA MODERNIZÁCIÓ HATÁSA A TÉRSÉG HÁLÓZATI-MENTÁLIS STRUKTÚRÁJÁRA

Az általunk vizsgált régióban az erős kötések dominanciája figyelhető meg, ami összefügg a térség modernizációs fokával és modernizációs esélyeivel. Ez két paraméterrel hozható összefüggésbe: a hálózatok térben koncentráltak (rurális térségről lévén szó, ahol a mobilitás igen alacsony), és etnikai-vallási határok mentén szegmentáltak. A gyenge kötések térnyerésének (végső soron a modernizációnak) a térségben földrajzi-infrastrukturális és etnokulturális akadályai vannak. A Gemeinschaft-ből való kitorés feltétele a falu (földrajzi értelemben vett) zártságának feloldása és az etnikai-vallási kulturális barikádok átjárhatóvá tétele.

Bár Tönnies nyomán egy falut, egy etnikai vagy vallási csoportot közösségnek szokás tekinteni, semmiképpen sem redukálhatjuk azt egyetlen zárt, erős kötésekből álló csomópontra, annak ellenére, hogy ez a redukció a falu esetén (romantikus, tradicionalista felhangokkal) és a neoprotestáns egyházak esetén (a mi/ők határ végérvényes megvonásával) egyaránt gyakori, szokásos. Mi a tradicionális falut több családi-rokoni alapú mikrohálózat egységének tekintjük, amelyben vérségi alapú hálózatok lazán (gyenge kötések révén) kapcsolódnak egymáshoz. A faluhoz való teljes jogú tartozás csak integráns, jelentős gazdasági erővel bíró networkok révén valósulhat meg. Az ilyen networkokban a reciprocitás lehet differenciálatlan/közvetett, de a falu

egészére nézve feltétlenül közvetlen, a tradíció által igen kimerítően szabályozott, és nem egyének, hanem mikro-networkok közötti. A tradicionális falu felbomlása a kiterjedt, erős rokoni mikro-networkok fellazulásával, zsugorodásával illetve az ezen networkok közötti reciprocitás redukálódásával veszi kezdetét; a falun belüli marginalizáció a személyes mikro-network lebomlásának következménye.

A kommunista modernizációt ebben a térségben a felülről való modernizáció szélsőséges formájának tartjuk. Logikájának lényege, hogy az állam a racionalitás egyetlen letéteményese, és mint ilyen az egyetlen legitim modernizációs aktor, illetve rendezőelv. Az állam a maga számára sajátítja ki a társadalomszervezés jogát, magán kívül egyetlen integrációs formáról sem vesz tudomást. Ennek következtében a modernizációs tervezet régiókat mintegy mechanikus hatásként éri, amely a figyelmen kívül hagyott integrációs formák (hálózatok) szempontjából irracionális, külső hatás. Különösen igaz ez a kommunista modernizáció első szakaszára, a kollektivizálásra.

A második világháború és az 1989 közötti periódust két részre bonthatjuk. Az első a kollektivizálás szakasza. Ebben a fázisban bomlik meg a falu tradicionális társadalmi struktúrája, ami diszfunkcionálissá teszi a reciprocitást szabályozó szokásrendet, illetve a falun belüli hagyományos reciprocitási hálózatokat.

A folyamat második fázisa, az iparosítással egybekötött modernizáció, a gazdasági funkciójuktól megfosztott, jószerével vérségi/rokoni alapon szerveződő hálózatok fellazulását, összeszűkülését vonja maga után (ingázás, városra költözés). Ebben a periódusban az intenzívvé váló földrajzi mobilitás megnöveli a gyenge kötések súlyát. Andorka Rudolf a kommunista modernizációt felemás modernizációként értékeli (Andorka,1994), kiemelve a felülről való társadalomszervezés integratív erejének elégtelenségét. Amikor az állam azzal, hogy magának tartja fenn a társadalomszervezés jogát, egyúttal üldözi a modern integráció keretét képező intézményeket, a modernizáció

egypólusúvá válik, ami magában hordozza a restauráció veszélyét.

A kommunista rendszer bukását értelmezhetjük újabb modernizációs kísérletnek, de ha eltekintünk a teleologikus szempontoktól, térségünkben az elmúlt nyolc év dominánsan egy tradicionális restauráció jegyében telt el. A restaurációs folyamat jellegére a KAM (csíkszeredai Kulturális Antropológiai Munkacsoport) világít rá (KAM,1993). A gazdálkodás és az életvezetés tekintetében megnő a tradicionális hálózatok szerepe, fokozódik a gazdasági autarchia, míg ezzel párhuzamosan a monetáris folyamatok (fogyasztói viselkedés) háttérbe szorulnak, és mindenekelőtt lecsökken a földrajzi mobilitás.

A modernizációs-restaurációs mozgás értelmezését mi a házassági anyakönyvek vizsgálatából levont következtetések alapján kísérjük meg. Ezek vizsgálata rávilágíthat arra, hogy egy adott periódusban melyek azok a földrajzi-, illetve társadalmi terek, amelyekkel a vizsgált település hálózatokat hoz létre (olyan kapcsolatokat, amelyek az erős kötések egy típusának tekinthető házasság lehetőségét is magukban rejtik).

Vajdakamaráson, Mezőfelén és Csittszentivánon református és adventista-, Nagysármáson és Mezőbodonon református, adventista és ortodox házassági anyakönyveket vizsgáltuk meg. A református anyakönyvekből az 1918 és 1998 közötti időszakot vizsgáltuk. Feljegyeztük évenként a házasságok számát, az exogám (a falun, a felekezeten, illetve a nemzetiségen „kívül” kötött) házasságokat, megjelölve a külső fél származási helyét, vallását illetve nemzetiségét. A vizsgált időintervallumot négy egységre tagoltuk, ezek az 1918–1948, 1949–1968, 1969–1989 és 1990–1998 közötti periódusok. Az első periódus vizsgálatával a kommunista modernizáció előtti állapotokat-, a következő időszakokban a kollektivizálás, az iparosítás és a rendszer bukásával kezdődő periódusokban lezajlott változásokat kívántuk megragadni. Következtetéseinket a református népességre vonatkoztatjuk.

Az etnikai közösségek a vizsgált településeken a vizsgált periódus egészében érvényesíteni tudták az endogámia elvét. Az etnikai választóvonalak mutatkoznak a legstabilabbaknak, a legkevésbé átjárhatóknak.

Az 1918–1948 közötti periódusban a falun belüli endogámia érthetően magasabb Mezőbodonban, Sármáson és Vajdakamaráson (etnikai szigetszerű szórványtelepülések, ahol a kifele való házasodás esélye egy azonos etnikum tagjával kisebb), mint a nyelvhatár mentén fekvő Csittszentivánon és Mezőfelén. Az utóbbi két településen a házassági anyakönyvekből kiderül, hogy a Maros jobb partja és a nyelvhatár (Nyárádtő-Bánd-Szabéd-Sárpatok vonal) közötti térség tradicionális élettérként egységgé szerveződik, Csittszentiván esetében meghosszabbodik az Alsó-Nyárádmente fele. A három szigettelepülés lakói létrehoznak ugyan kapcsolathálókat a szomszédos településeken élőkkel, de láthatóan az így leképezhető mikrorégió hálózatilag nagyon laza, nem tekinthető egységesnek. Ezek a sajátosságok nem változnak jelentősen kollektivizáció időszakában sem.

A kommunista modernizáció második fázisa, az iparosítással egybekötött urbanizáció, átrendezi a régió térstruktúráját. Mind az öt vizsgált település esetén csökken a falun belüli endogámia. A csökkenés mértéke Csittszentiván és Mezőfele esetén kisebb (mivel itt az endogámia az 1918–1948 között sem volt domináns), a három szórványtelepülés esetén jelentősebb. Az első két települést magába foglaló régió a házassági anyakönyvek tanúsága szerint a Maroson keresztülelve meghosszabbodik a Nyárádmente-, és a Küküllőmente fele, egészen Maros megye határáig. Ez a térség egyértelműen Marosvásárhely megnagyobbodott vonzáskörzete. Az egyes falucsoportok előfordulása nincs összefüggésben a vizsgált településektől való térbeli távolsággal (pl. Szováta környéke gyakrabban fordul elő Csittszentiván esetén, mint a hozzá sokkal közelebb eső alsó-nyárádmenti falvak), amiből arra következtettünk, hogy nem egy térbelileg meghosszabbodott, illetve intenzívebbé vált rurális jellegű kapcsolattartásról van szó, hanem az ingázás mesterséges

következményéről. A térség ugyanakkor egyáltalán nem terjed a Mezőség fele (a Csittszentivántól hat km-re lévő, fele-fele arányban románok és magyarok által lakott etnikai határtelepülés, Mezőbánd, az előző periódushoz hasonlóan egyáltalán nem jelenik meg az anyakönyvekben, annak ellenére, hogy kétségkívül részt vett az urbanizációs folyamatban), ami azt jelzi, hogy a kapcsolatteremtésben a megváltozott feltételek ellenére is nagy szerepet játszanak a térszerkezetet kijelölő tradicionális reprezentációk (esetleg hálózatok). Ugyancsak emellett szól, hogy Marosvásárhely távolról sem jelenik meg demográfiai és intézményes súlyának megfelelően (a Csittszentivántól öt, Mezőfelétől 14 km-re fekvő, az iparosítási kezdetén 50 000, jelenleg 160.000 lakosú, magyar többségű ipari-közigazgatási centrum kevesebbszer jelenik meg a két település református házassági anyakönyveiben, mint egyes hasonló távolságra levő-, vagy távolabbi falvak), vagyis fennmaradnak a falu-város határt képező mentális-hálózati határok. Ezt az észrevételt beilleszthetjük Andorka „felemás modernizáció” elméletébe. A város nem tud élettérré válni, külvilág marad, mivel az urbanizációval párhuzamosan nem kerül sor a helyzetnek megfelelő új integrációs formák kiépítésére. A város az ingázók számára munkahely, a megnövekedett mobilitás az ipari létesítmények függvénye, a kommunista modernizáció révén létrejött kapcsolatok a hagyományos logika (térbeli reprezentáció) révén szerveződnek, nem alakulnak ki új kapcsolatteremtési mechanizmusok. Az urbanizáció valójában a köztes, szuburbán életterek megjelenése (amelyek fizikailag jelen vannak a városban, de mentálisan-hálózatilag kevésbé integráltak). Az ingázás mint életforma maga is egy „ide-oda” lét. Nem tudjuk, hogy a mentális-hálózati tradicionalizmus mennyire marad meg a városra költözötteknél. Az a tény, hogy Vásárhely magyar lakossága az adott periódus alatt megduplázódott, mégpedig a környékbeli beköltözése következtében, mégis a falu-város közötti házasságkötések száma minimális, ami azt sejteti, hogy a beköltözöttek mentálisan,

illetve hálózatilag elhatárolódnak a falutól. Ez valószínűleg a tradicionális-rokoni hálózatok összeszűkülését jelentheti.

A három szórványtelepülésen a falun belüli endogámia csökkenése nagyobb mértékű, ugyanakkor a jelenség továbbra is jóval elterjedtebb, mint a két Marosvásárhely melletti faluban, ami az etnikai zárványjellegén kívül a települések (földrajzi szempontból) periférikus jellegével magyarázható. Ezekben a településeken az iparosítás okozta migráció inkább elvándorlás, mint ingázás (bár ez utóbbi is hangsúlyos). A református házassági anyakönyvek alapján a közvetlen környék, vagy a tágabb régió továbbra sem áll össze egységes hellyé, de a szórványosan megjelenő települések köre bővül, illetve viszonylag hangsúlyosan jelennek meg más etnikai szigetek (pl. hangsúlyozódik a Bodon és Sármás közötti kapcsolat).

Az utóbbi nyolc év változásai másképp érzékelhetők, mást jelentenek a szórványtelepüléseken, mint Marosvásárhely környékén, de mindkét esetben a korábbi állapotok restaurációja figyelhető meg. Az államkommunizmus bukása tovább növelte az amúgy is periférikus helyzetben lévő települések gazdasági infrastrukturális elmaradottságát. A Mezőségen, amely egy városok által körülvevett, központ nélküli rurális térség, a peremtől befele haladva a periférikus jelleg egyre szembeötlőbb, az infrastrukturális ellátottság egyre rosszabb. Az állami vállalatok megszűnése nyomán jelentkező munkanélküliség, és ezzel párhuzamosan az infrastrukturális ellátottság romlása (rendszeres buszjáratok számának a csökkenése) kilátástalan helyzetet teremtenek.

A szórványtelepüléseken református részről egyrészt a házasságok számának csökkenését, másrészt addig soha nem tapasztalt falun belüli endogámiát figyelhetünk meg. A jelenség hangsúlyosabb Bodonban és Vajdakamaráson, mint a mikroregionális központ funkcióját betöltő Sármáson. A jelenség a peremhelyzet fokozódásán, és az infrastrukturális elzártság növekedésén kívül annak tudható be, hogy mindhárom település etnikai

szigetjellege hangsúlyosabb lett, környezetükben a román többség jelentős számbeli fölénybe került.

A Marosvásárhely környéki falvak esetében a restauráció csak a hagyományos élettér részleges visszaállítását jelenti, nem pedig a falun belüli endogámia növekedését. A házassági anyakönyvekből kiesnek a küküllőmenti és a felső-nyáradmenti települések, ugyanakkor megmaradnak a ma Marosvásárhely közvetlen vonzáskörzetébe tartozó települések. Az így leírható térség nem azonos az 1918–1948 közötti feltételezett élettérrel, hanem Vásárhelytől délkeleti irányba a magyar etnikai tömb fele hosszabbodott meg (ez Csittszentiván esetén hangsúlyosabb, mint Mezőfelén).

AZ ADVENTISTA NÉPESSÉG „KÜLÖNUTAS” MODERNIZÁCIÓJA

Az adventista házassági anyakönyveket nem értelmezhetjük a reformátusokhoz hasonlóan egyértelműen makrotársadalmi tényezők függvényeként. Legfontosabb különbségtétel, hogy ezekben az anyakönyvekben nem mutatható ki hálózati szinten az iparosítást-, illetve a rendszer bukását követő modernizációs-restaurációs mozgás. Az adatok értelmezését vallásszociológiai megközelítésben kíséreltük meg. Vajdakamarásról, Sármásról és Bodonból 1950-től vannak az adventista népességre vonatkozó adataink, Csittszentivánból 1948-tól, Mezőfeléről már a második világháború előtti időszakból. Az elemzést így 1950-től indítjuk, amely időpont egyben a kommunista modernizáció kezdete is.

Első észrevételünk, hogy az adventisták körében már a vizsgált periódus elején elterjedtebb a faluból való kiházásodás, mint a reformátusok esetében. Ez a mobilitás intenzívebbé válását jelenti egy olyan periódusban (a kommunista modernizáció iparosítás előtti szakasza), amikor egyébként ennek a, rendszerint a modernizációval kezdődő, folyamatnak még nincsenek látható jelei a térségben. A térségre jellemző mobilitásnál magasabb

mozgás magyarázatához be kell vezetnünk a „plauzibilitási struktúra” fogalmát. E fogalom mintegy összeköti a vallás egyéni-kognitív oldalát azzal a közösséggel, amelyen belül az egyén vallását, hitét gyakorolja, vagyis azzal a közösségi bázissal, amelynek jelenléte hihetővé (plauzibilissé) teszi az adott vallásos világképet, szavatolva annak érvényességét az egyén életvilágában (McGuire,1991). A plauzibilitási struktúra az adott világképet megerősítő, azt kvázi újratermelő interakciók rendszere. Ennek segítségével képes az egyén az őt körülvevő valóságot az adott világkép fogalmi által-, vagyis a bázisközösség nyelvén értelmezni. A plauzibilitási struktúra a világképek pluralizálódása esetén válik fontossá, vagyis amikor az egyénnek több, egymással versengő világkép közül kell választania. Ilyen esetekben egy közösség vallásos világképe veszélyeztetetté, egyben megóvandóvá válik. Egy szekta esetén, ami definíció szerint többé-kevésbé a társadalommal mint külvilággal szemben határozza meg magát, vagy bármely vallási közösségben, amit a külvilág szektaként kezel, a plauzibilitási struktúra épsége kulcskérdés a közösség fennmaradása szempontjából. A mobilitás iránti igény korai megjelenését mi a térbelileg szétszórt adventista gyülekezetek közötti kapcsolattartás szükségszerűségével magyarázzuk.

A mobilitás igénye a csoportos gyülekezetlátogatások, vagyis fogadó és vendégyülekezetek közötti csoportos és szervezett találkozások révén alakul ki. A gyülekezetlátogatásokat két szempontból is fontosnak tartjuk. Egyrészt ezek csoportos jellege, a kollektív élmények átbeszélhetősége rendkívül fontos a hit fenntarthatósága szempontjából. Másrészt, a gyülekezetlátogatások forgatókönyvét nézve kiderül, hogy a vendégek elszállásolása családoknál történik, ami személyes kapcsolatok kialakulását teszi lehetővé. Interjúinkból kitűnik, hogy az elszállásolás távolról sem véletlenszerű, jószerevel ismerős családok látogatják meg egymást, így a vallási alapú kapcsolattartás személyes jellegűvé válik, vagyis megindul az egyéni mikro-hálózatok térbeli dekoncentrációja az adventista közösségen belül. A csoportos, szervezett kapcsolattartás néha református

gyülekezeteknél is előfordul, ez azonban sohasem több napos, így nem vezet új személyes kapcsolatok kialakulásához.

Második megfigyelésünk, hogy a falun belüli endogámia a református-adventista vegyes házasságokkal párhuzamosan csökken. Legkisebb gyülekezetünkben, Mezőbodonban a református-adventista vegyesházasságok eltűnésével teljesen megszűnik az adventista fiatalok falun belülről való párválasztása. A két jelenség közötti összefüggést a felekezetedés fogalma révén teremtettük meg. A szekta-felekezet dichotómia számos megközelítése közül most a szekta mint mozgásban lévő-, és felekezet-, mint megmerevedett entitás közötti különbséget használjuk fel. A gondolat Max Weberől eredeztethető, aki szerint a szekta fogalma szorosan kötődik a vallási virtuozitáshoz, illetve a vallási karizmához. A karizmatikus alapokon álló közösség logikája mindig expanzív, ezzel szemben az endogámia imperatívusza mindig a megmerevedett, defenzív logikát követő közösség normatívája, amely védeni, stabilizálni próbálja a meglévő határokat. A felekezetedési folyamat akkor kezdődik, amikor a hittérítés, a közösség expanziója megtorpan. A térségben a közvetlen térítés mellett a más vallásúakkal kötött házasság a szekta növekedésének legfontosabb eszköze. Az adventista egyház hitelvei szerint egy adventista abban az esetben köthet házasságot más egyházak tagjaival, ha ez utóbbi is felveszi az adventista vallást. Ha azonban nincs a faluban olyan református, aki hajlandó lenne átkeresztelkedni azért, hogy adventista vallásúval köthessen házasságot, illetve ha a közösség asszimiláló ereje megcsappan, akkor az adventisták csoportja kompromisszumra, vagy vallási endogámiára kényszerül (akár úgy is, hogy ez utóbbit a közösség magának írja elő). Az így kialakuló helyzetből adódó feszültségek megint csak a térbeli mobilitás növekedésével oldódnak fel. A vallási közösségen belüli endogámia ismét a térbelileg tagolt hálózatok jelentőségét erősíti meg.

Az eredetileg a plauzibilitási struktúra alapját képező hálózat új értelmet nyer, hiszen nemcsak vallásos tartalmakat közvetít, így ezek a tartalmak megjelennek a gyermekek szocializációjában, az ismerős családok közötti kapcsolattartásban is, és ahogy a felekezetedés előrehalad, a gyülekezetek közötti kapcsolatok egyre profanizálódnak.

A házasságok alapján rekonstruálható hálózati-térreprezentációs struktúrák több ponton eltérnek a református anyakönyvekből kikövetkeztetettéktől. A két Marosvásárhely melletti település (Szentiván és Mezőfele) esetén a legjelentősebb eltérés az, hogy itt nem rajzolódik ki annyira élesen a falu-város közti mentális határ. Vásárhely, amely Erdély legnagyobb adventista gyülekezetének ad otthont, a reformátusoktól eltérően megjelenik a házassági anyakönyvekben, azaz vásárhelyi és nem vásárhelyi adventisták viszonylag gyakran kötnek házasságot (bár ritkábban, mint ahogy az a vásárhelyi adventista népesség relatív nagyságából következne). Az adventista anyakönyvekből a hálózatok olyan konfigurációja olvasható ki, amely hasonló a reformátusokéhoz, azzal a különbségtétellel, hogy az így leírható térség egyetlen esetben sem hosszabbodik összefüggően a Nyáradmente fele (Nyárádszereda környéke mintegy szigetként jelenik meg), és a Küküllőmente sem része ennek a térségnek. A nyelvhatár itt is lezárja a térséget a Mezőség felé. Ez azzal magyarázható, hogy a nyelvhatár és a Maros közé eső rész adventista tömb (minden településen vannak adventisták).

Az adventista és református mentális-hálózati struktúra közötti eltérés a Mezőség belsejében lévő falvak esetén hangsúlyosabb. Itt a vizsgált periódus egésze alatt a református népesség esetében észleltnél kevésbé jellemző a falun belüli endogámia. A házassági anyakönyvekben megjelennek azok a települések, ahol adventista gyülekezet található, és az így kikövetkeztetett hálózat mondhatni átszövi a térség egészét. A hálózat jószérével a Mezőség határain belül marad, ami annak tudható be, hogy a térség körül nincs jelentős adventista populáció. A „hely egységének” felbomlása, vagyis a hálózatok alapján

feltételezhető térrepresentációk vallási határok mentén való szegregáltsága itt nyilvánvalóbb, mint a Marosvásárhely környékén lévő két falu esetében.

A KÜLÖNUTAS MODERNIZÁCIÓ GAZDASÁGI VETÜLETE

Az adventista kapcsolathálózat esetleges gazdasági jelentőségét és jellegét strukturált interjúk segítségével próbáltuk megvizsgálni. A kérdés az iparosítás folyamatának befejeztével válik érdekessé, amely megváltoztatja a térség foglalkozási struktúráját, felszívja a kollektivizálás utáni munkahelykeresletet. Az iparosítási folyamatból az adventista népesség nagymértékben kimarad, ami a szabad szombat múlt rendszerbeli hiányával magyarázható. Az adventisták nem dolgoztak szombaton, még akkor sem, ha tudták, hogy ezzel megfosztják magukat a gyári munka lehetőségétől. Interjúalanyaink közül többen kényszeres választásként élték meg ezt a helyzetet, és visszaemlékezéseik szerint a vallási közösség a nevezett periódusban egzisztenciális bizonytalanságban élt. Az adventisták számára két munkalehetőség kínálkozott: egyrészt fogyasztási szövetkezetekben dolgozhattak, másrészt építkezéseken, ahol a munkaidő kevésbé kötött. Az adventista foglalkozási struktúra a kötött ipari munkát megkerülve szerveződött, így az adventisták az össznépeségtől eltérően, párhuzamos stratégiák révén csökkentették a foglalkozási struktúrában az agrártevékenység túlsúlyát.

A kérdés nem látható át világosan, ha nem figyelünk a két említett foglalkozástípus néhány sajátosságára. A fogyasztási szövetkezetben tevékenykedők egy sajátos munkaszervezési módban, vállalkozásszerűen végzik munkájukat. Jogilag a fogyasztási szövetkezetek tagjai olyan alkalmazottak, akik egy bizonyos norma teljesítése, bizonyos darabszám előállítása függvényében kapnak fizetést. A megrendelések beszerzése elvileg a fogyasztási szövetkezet feladata, de ennek a feladatnak a szövetkezet az esetek többségében nem tesz eleget. Ezért gyakran

előfordul, hogy a kisiparos maga jár megrendelők után, és rá hárul az anyagbeszerzés feladata is. Ilyen körülmények között a gazdasági tevékenység volumene a szerzett megrendelésektől függött, ami azt jelentette, hogy gyakorlatilag korlátlanul növelhetővé vált – a fogyasztási szövetkezetbe tehát a piacához hasonló viszonyok uralkodtak. Ebben a helyzetben hihetetlenül felértékelődik a gazdasági információ értéke.

A kisiparosság kisebb mértékű, de folyamatos vagyonszerzést tett lehetővé, ugyanakkor eleve nagyobb szabadsággal járó foglalkozást jelentett.

Interjúinkban arra kerestünk választ, hogy az adventista kapcsolathálózat milyen konkrét gazdasági folyamatokban játszik szerepet. Erre vonatkozó kérdéseinket vállalkozó-kisiparosokhoz és az építőiparban dolgozókhöz intéztük. Eredeti terveink szerint minden településen négy vállalkozó-kisiparost és négy építőiparban dolgozót kellett volna megkérdeznünk, akik közül kettő-kettő református, kettő-kettő adventista. A vállalkozó kisiparosok esetén figyelembe vettük, hogy milyen periódusban kezdett önállóan dolgozni. A megkérdezettek között vannak olyanok, akik 1990 előtt, míg mások 90 után indítanak vállalkozást, ami generációs különbséget is jelent. A mintából kiesett öt személy, mivel Vajdakamaráson és Bodonban nem találtunk olyan reformátust, akit a vállalkozó-kisiparos kategóriába besorolhattunk volna, és a bodoni adventisták között is csak egy ilyen személy volt.

A vállalkozókat arra kértük, mesélgék el vállalkozásuk történetét, vigyázva arra, hogy kiderüljenek a következők:

- kinek a tanácsára kezdett vállalkozni? Itt arra voltunk kíváncsiak, hogy a kérdésben a szűkebb család, a kiterjedtebb rokonság vagy a tágabb gyülekezet a meghatározó.
- milyen úton szerezte a klienseket, megrendeléseket illetve hogyan szerezte be a nyersanyagot, a

munkagépeket, volt/van-e a vallási hálózatnak ebben valami szerepe?

– vannak-e alkalmazottai, ha igen, ezek milyen vallásúak, illetve milyen rokoni kapcsolatban vannak a munkaadójukkal?

– az építőipari dolgozóktól megkérdeztük, hogyan szerzik a megrendeléseket, hol és kikkel szoktak dolgozni?

Az interjúkból kiderült, hogy a szórványterületen az adventista kapcsolathálózat jelentősége összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint Marosvásárhely környékén. A hetvenes évek elején indított vállalkozások sikere a szórványtelepüléseken közösségi ügynek minősült. Vajdakamaráson előfordult, hogy annak, aki vállalkozást indított olyan személyek is kölcsönöztek pénzt, akikkel az nem állt vérségi kapcsolatban. Ez a jelenség 1989 utáni periódusra már nem jellemző, ami egyrészt a közösség anyagi gyarapodásával magyarázható (azaz, hogy nem szorul rá senki a rokoni hálózatán kívüli kölcsönre), de jelzi a vallási alapú szolidaritás térvesztését is, a közösségen belüli profán terek expanzióját. A Vásárhely környéki falvakban a vállalkozni mindig is inkább „vérségi ügy” volt.

Az adventista kapcsolathálózat gazdasági-információs csatornaként való működése a Mezőség belsejében hangsúlyozottabb. Itt a vállalkozók-kisiparosok egymásnak szerzik a klienseket-megrendeléseket. Ez inkább az 1989 előtti periódusra igaz, amikor elterjedt volt, hogy egy sikeresen eladható terméket többen gyártották, a sikeres gazdasági megoldásokhoz a hálózaton belül mindenki hozzájuthatott. A munkaerő rekrutációjában Vásárhely környékén hangsúlyosabb a vérség szerepe, elterjedtebb a családi vállalkozás. Sármáson és Vajdakamaráson a sikeres vállalkozók feladatuknak érzik, hogy hittársaiknak, leginkább a fiataloknak munkát biztosítsanak.

Az építőiparban dolgozók esetén is kisebb a vallási hovatartozás jelentősége Vásárhely környékén, mint a Mezőség belsejében, ahol az adventista kapcsolathálózat a

kedvezőtlen infrastrukturális feltételek ellenére jelentős előnyöket biztosít.

A kapcsolat gazdasági felhasználása racionálisabb és szükségesebb a lehetőségekben szegényebb periférikus részekben, mint Marosvásárhely vonzáskörzetében. A lehetőségek függvényeként vagy a szolidaritás, vagy a kockázatvállalás kifizetődőbb. Ha a gyenge/erős kötés különbségtételt helyettesítjük az egy valláshoz tartozók exkluzív szolidaritásával, illetve annak hiányával, a hálózat gazdasági jellegű interakcióinak természete Granovetter erőforrás-cserére vonatkozó törvényével magyarázható. Az, hogy a közösség egy gazdasági instrumentális logika szerint működik, megint csak a felekezetedés folyamatát emeli ki a közösségen belüli szolidaritás jellegének meghatározásában, ugyanakkor rávilágít arra, hogy ez a folyamat nem egységes, illetve külső körülmények függvénye. Más szerepe van egy olyan helyzetben, ahol ez a gazdasági logika gazdasági enklávésodáshoz vezet, „érdekszövetséggé” alakítva a vallási közösséget, és mást ott, ahol a gazdasági tevékenység kevésbé kapcsolódik a közösséghez. Az első esetben a közösség egésze profanizálódik, ugyanakkor nem jelenik meg a közösségen belül a szent-profán elkülönítés. A vallásos szerep továbbra is diffúz marad. A második esetben szétválik egymástól a szent és a profán, abban az értelemben, hogy a gazdasági viselkedés kikerül a közösség közvetlen szabályozása alól, a vallásos szerep kvázi privatizálódik, „maganüggé” válik, a vallási közösség elindul a „világiasodás” útján.

Irodalom

Tönnies, Ferdinand (1983): *Közösség és társadalom*. Gondolat, Budapest.

Andorka Rudolf (1995): *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek.

- Tönnies, Ferdinand** (1983): *Közösség és társadalom*. Gondolat, Budapest.
- Andorka Rudolf** (1995): *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek.
- Bausinger, Hermann** (1996): *Népi kultúra a technika korszakában*. Osiris, Budapest.
- Granovetter, Mark** (1995): *A gyenge kötések ereje*. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert: *Társadalmak rejtett hálózata*. Új Mandátum, Budapest
- McGuire, Martin** (1991): *Religion. The Social Context*. Cambridge Univ. Press.
- Wilson, Brian** (1991): *New Religious Movements*. Cambridge Univ. Press.
- Weber, Max** (1986): *Gazdaság és társadalom*. Jogi és Közgazdasági Kiadó, Budapest.
- K.A.M.** (1995): *Változásban. Elemzések a romániai magyar társadalomról* Pro Print, Csíkszereda.